

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ
У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІTHE STATUS AND PERSPECTIVES OF OVERCOMING
OF THE SHADOW ECONOMY IN THE STATE ECONOMY SYSTEM

У статті досліджено стан та перспективи подолання тіньової економіки у вітчизняній економічній системі. Проведено ретроспективний аналіз зародження цього явища у вітчизняній економіці. Проаналізовано рівень мінізації економіки протягом 2010–2017 рр., а також наведено її структуру. Виявлено розбіжності в показниках рівня тіньової економіки у ВВП України та окреслено шляхи подолання цього явища у вітчизняній економіці.

Ключові слова: тіньова економіка, рівень тіньової економіки, структура тіньової економіки, причини тіньової економіки, наслідки тіньової економіки.

В статье исследованы состояние и перспективы преодоления теневой экономики в отечественной экономической системе. Проведен ретроспективный анализ зарождения этого явления в отечественной экономике. Проанализирован уровень тенизации экономики в 2010–2017 гг., а также приведена ее структура. Выявлены расхож-

дения в показателях уровня теневой экономики в ВВП Украины и намечены пути преодоления этого явления в отечественной экономике.

Ключевые слова: теневая экономика, уровень теневой экономики, структура теневой экономики, причины теневой экономики, последствия теневой экономики.

The article examines the state and prospects of overcoming the shadow economy in the state economic system. A retrospective analysis of the origin of this phenomenon in the state economy is conducted. The level of shadowing of the economy during 2010–2017 is analyzed, and its structure is presented. It is revealed by the author discrepancies in indicators of the level of the shadow economy in Ukraine's GDP and it is outlined ways to overcome this phenomenon in the state economy.

Key words: shadow economy, level of shadow economy, structure of shadow economy, causes of shadow economy, consequences of shadow economy.

УДК 33.021:343.37](477)

Кундицький О.О.

д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту

Львівський національний університет імені Івана Франка

Сенишин О.С.

д.е.н., професор кафедри менеджменту
Львівський національний університет імені Івана Франка

Постановка проблеми. Тіньова економіка охопила всі сфери суспільного життя: економічну, політичну, правову, соціальну та ін. Багато економічних агентів прямо або опосередковано задіяно в неформальній економіці. Явище тіньової економіки має соціально-економічну природу, яка базується на існуванні неформальних відносин між індивідами в суспільстві. Крім того, актуальність дослідження тіньової економіки визначена негативними наслідками її впливу на економічну, соціальну і політичну системи, а також необхідністю розроблення теоретичних і практичних рекомендацій щодо виведення тіньової економіки у сферу законної економічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми тіньової економіки відображені в дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, а саме: А. Базилюка, Т. Барановського, В. Бородюка, Г. Гроссмана, В. Засанського, К. Зіннес, Д. Кауфмана, Т. Ковальчука, І. Мазур, А. Портеса, В. Приймака, В. Танзі та ін. Проте, незважаючи на значну кількість публікацій, багато питань є дискусійними і не мають однозначного визначення. До таких слід віднести як питання, пов'язані з визначенням величини тіньової економіки, так і методи боротьби з нею.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження тіньової економіки у вітчизняній економічній системі для поліпшення ситуації щодо її детінізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна тіньова економіка є глобальним негатив-

ним явищем, яке з тією чи іншою інтенсивністю і в різних обсягах проявляється в усіх країнах світу. Існуючі експертні оцінки масштабів тіньової економіки відносні, але, за різними даними, у світі в тіньовому секторі створюється майже 10–12 трильйонів американських доларів доданої вартості щорічно, яка не потрапляє в офіційну звітність підприємств. Виходить, що за своїми розмірами глобальна тіньова економіка практично еквівалентна економіці США, що має найбільший ВВП у світі [1, с. 81]. За даними Міжнародного валютного фонду, 8% світової економіки базується на незаконно отриманих коштах. Щорічні втрати світової економіки від корупції становлять від 500 млрд. до 1 трлн. дол. США, або 3–5% глобального ВВП, спостерігається постійне зростання економічної «тіні».

Слід зазначити, що, на думку дослідників даної проблеми, в Україні тіньова економіка виникла та набула значних масштабів ще за часів СРСР як своєрідна «тінь» економіки дефіциту внаслідок директивного планування. В умовах трансформаційної економіки вона набула нових форм та рис (табл. 1) [2, с. 57].

Уважається, що поштовхом для зростання тіньового сектору стало зростання починаючи із середини 60-х років рівня грошових доходів населення, що, своєю чергою, сприяло розбалансуванню попиту та пропозиції [3, с. 112].

Подальші процеси тінізації радянської економіки призвели до того, що у другій половині 80-х років у тіньовому секторі було зайнято 40–50 млн. осіб, або не менше 30% працюю-

Структура тіньової економіки в СРСР у 60–80-ті роки, млрд. карб.

Показники	Період	
	Початок 60-х років	Кінець 80-х років
Обсяг тіньової економіки в народному господарстві СРСР, млрд. карб. на рік, у тому числі:		
– сфера матеріального виробництва	5	
– промисловість	2,5	90
– сільське господарство (включаючи колгоспи)	0,3	73
– транспорт та зв'язок	0,6	10
– будівництво	0,2	23 8
– торгівля та громадське харчування	0,2	12
– матеріально-технічне постачання та збут	–	17
– інформаційно-обчислювальне обслуговування	1,2	2
– інші види діяльності матеріального виробництва	–	–
– невиробнича сфера	–	1
– житлово-комунальне господарство та побутове обслуговування населення	2,5	17
– охорона здоров'я, фізкультура та соціальне забезпечення	1,6	6,7
– народна освіта	0,5	6,2
– культура та мистецтво	0,3	1,5
– наука та наукове обслуговування	–	0,3
– кредитування та державне страхування	–	0,3
– апарат органів державного та господарського управління, органів управління кооперативів суспільних організацій.	0,1	0,1
		1,6

Джерело: сформовано за [3, с. 117]

чих [4, с. 46]. Розпад Радянського Союзу та фактичне самоусунення керівництва нової держави від державного регулювання економіки призвели до мультиплікативного поширення тіньової економіки. Наприкінці існування Радянського Союзу масштаби тіньової діяльності різними експертами оцінювалися від 90 млрд. до 500 млрд. карб.

Із набуттям незалежності ситуація не тільки не поліпилася, а й значно погіршилася. Так, згідно з розрахунками МВФ, починаючи з 1991 р., коли тіньова економіка України оцінювалася в 38,96% ВВП, показник безперервно зростав до 1998 р., досягнувши пікової позначки 57%. Тим часом, згідно з дослідженнями австрійського економіста Ф. Шнайдера, у другій половині 90-х років у розвинених країнах тіньова економіка становила близько 12% ВВП, у країнах із перехідною економікою – 23% ВВП, а в країнах, що розвиваються, – 39% ВВП [5, с. 87]. Як бачимо, Україні належать «лідуючі» позиції.

Низхідна тенденція спостерігалася до 2008 р.: показник знизився до 36,65%, а фінансова криза стала додатковим каталізатором тінізації економіки, і, як наслідок, протягом 2009–2014 рр. рівень тіньової економіки коливався в межах 39,2–43,5%; 2015 р., крайній у дослідженні, коли українська тіньова економіка оцінювалася на рівні 42,9%.

У 2017 р. рівень тіньової економіки становив 31% від офіційного ВВП, що на 4 відсоткових пункти менше порівняно з показником 2016 р. (рис. 1).

Щодо структури тіньової економіки, то на початку 2000 р. найбільш «тіньовою» галуззю (за оцінкою Міністерства економіки України) були операції з нерухомістю – майже 62,0%. За нею сліду-

вали страхування – 53,0%, будівництво – 40,0% і деревообробка – 32,0%.

Середину 2000-х років характеризувалася тим, що найбільшу її частку було сконцентровано в промисловості. Тут тіньові обороти на 32,5% перевищували офіційні. В інших галузях вони були дещо менші, але теж істотні. У сільському господарстві тіньовий сектор становив 72,5%, у будівництві – 70,8%, у сфері послуг – 31,5%. Наведений вище матеріал засвідчує, що масштаби тінізації економічних відносин продовжували залишатися наближеними до критичного рівня, який, за оцінками експертів, сягає 40%, що створює умови для слабкої дієвості важелів регулювання економіки [7].

На кінець 2016 р. найбільший рівень тіньової економіки спостерігаємо у фінансовій та страховій сферах – 56%. Слідом іде видобувна промисловість – 49%. Третій великий тіньовий сектор – операції з нерухомістю – 47%. Сюди входять як оренда житла без будь-якого оформлення, так і продаж нерухомості за схемою «частина – офіційно, частина – на руки».

Нині економіка поступово виходить із тіні, найбільший відсоток зниження спостерігається у будівництві – 12%. Єдиний сектор, де обсяг незаконної діяльності збільшився, – сільське, лісове і рибне господарство. Але, як і раніше, у цьому секторі більша частина продукції проводиться офіційно – 92%.

Тим часом поряд із даними офіційної статистики дані різних вітчизняних і зарубіжних експертів суттєво різняться. Так, на думку одних експертів, рівень тіньової економіки коливається в межах від 30,0% до 50,0% ВВП, на думку інших, частка

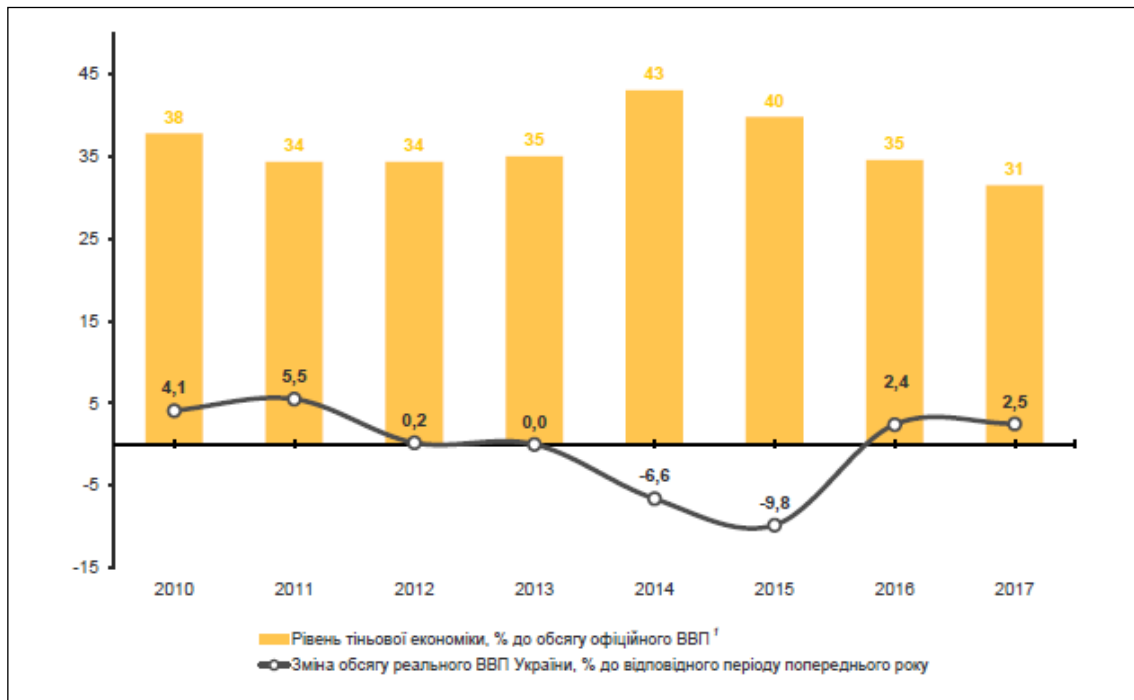

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні, % [6]

тіньового сектора становить 45–70% ВВП, що дає змогу говорити про існування «паралельної», або «другої», економіки, за масштабами вона майже не поступається офіційній.

Розбіжності в показниках рівня тіньової економіки у ВВП України зумовлені такими чинниками: 1) різним трактуванням поняття «тіньова економіка»; 2) відмінностями в методології та методиці обчислення; 3) усі методики обчислення масштабів тіньової економіки спрямовані на використання в індустріальному суспільстві, що не дає змоги об'єктивно оцінювати реалізовані тіньові послуги. У вітчизняних державних інститутах, як показує вищенаведений матеріал, застосовують різні підходи до визначення рівня тіньової економіки.

Сьогодні чітких алгоритмів таких розрахунків не існує, застосування кожного з них має певні труднощі (відомо більше дев'яти методів, кожен з яких має свої сильні та слабкі сторони) [2]. Основні методи визначення розмірів тіньової економіки – непрямі: за витратою електроенергії та співвідношенням між оптовим і роздрібним оборотами. Наприклад, методика визначення тіньової економіки за витратами електроенергії передбачає: якщо питомі витрати електроенергії зростають, то й тіньова економіка зростає.

Однак, повертаючись до позитивної тенденції 2017 р., слід зазначити, що найбільший рівень тіньової економіки традиційно показав метод «витрати населення – роздрібний товарообіг», згідно з яким тіньова економіка становить 48% ВВП (рис. 2). Однак цей показник на 3% нижче аналогічних розрахунків 2016 р.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (МЕРТ) пояснює це великим зростанням обсягу продажу населенню споживчих товарів на 5,8% у 2017 р. порівняно з обсягом 2016 р., ніж скориговані грошові витрати населення на придбання таких товарів (3,8% роком раніше).

При цьому тенденція скорочення рівня тіньової економіки країни за цим методом почалася в 2016 р., що призвело до скорочення навантаження на фонд оплати праці через уведення ставки єдиного соціального внеску (ЄСВ) у 22%.

За методом збитковості підприємств у відомстві оцінюють тіньову економіку у 22% ВВП, що на 3% нижче показників 2016 р. МЕРТ зазначає, що позитивна динаміка за цим методом формувалася в умовах відновлення інвестиційної привабливості економічних агентів і зміцнення гривні по відношенню до долара США, яка тривала з лютого до серпня 2017 р.

Характерною ознакою тут є те, що електричний і монетарний методи показали скорочення рівня «тіні» в економіці країни на 2% за вказаний період – до 30% ВВП за електричним методом і до 23% – за монетарним.

Однак які б дані ми не брали до уваги, ці значення суттєво перевищують аналогічний показник багатьох країн. Для порівняння: у розвинених країнах показник знаходиться в межах від 7% до 15% ВВП (США, Нідерланди, Норвегія, Швеція, Швейцарія, Сінгапур, Японія).

Значно вищий цей показник у таких європейських країнах, як Угорщина (20,0%), Чехія (19,0%), Словаччина (18,0%), Польща (27,6%), Греція та

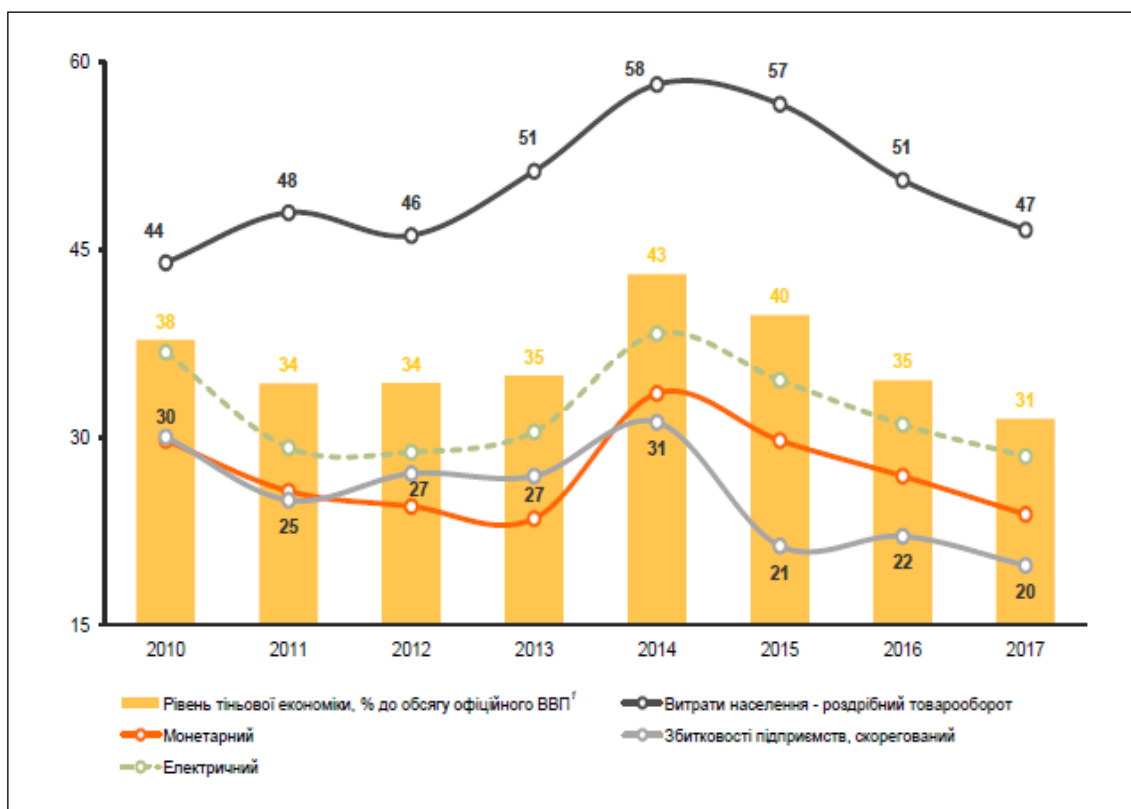

Рис. 2. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП у 2010–2017 рр. [6]

Італія (майже 30,0%), що для європейської спільноти є критичною межею.

Незалежно від рівня показника тінізації економіки практично всі уряди визнають необхідність боротьби із цим явищем, установлюючи при цьому різні цілі та застосовуючи різні інструменти цієї боротьби. Історичний досвід свідчить, що тіньова економіка є складовою частиною господарського механізму. Однак саме на державі лежить відповідальність за те, що вона розростається до катастрофічних масштабів. Водночас слід зазначити, що повсякденне уявлення про бажаність повної ліквідації тіньової економіки є свідомо помилковим. Тут слід погодитися з думкою тих науковців, які вважають, що якщо є деякі корисні функції даного явища, то мова повинна йти не про знищення тіньової економіки, а про оптимізацію її масштабів [8].

Щодо України, то однією з найважливіших проблем сьогодення для економіки України є скорочення тіньового сектору шляхом детінізації економіки. Під детінізацією економіки слід розуміти цілісну систему дій, спрямовану на подолання та викорінення причин і передумов процесів тінізації; сукупність макро- і мікрорівневих економічних, організаційно-управлінських, технічних, технологічних та правових державних заходів щодо створення економічних передумов зацікавлено-ініціативного відновлення відносин між учасниками фінансово-господарського обігу речей, прав, дій із

тіньового, тобто з різних причин не враховуваного державою економічного обігу, а також побудови організаційно-правової інфраструктури превентивного впливу на усунення умов, що сприяють відтворенню джерел тіньової економіки.

Висновки з проведеного дослідження.

У сучасних умовах детінізація української економіки стане можливою завдяки:

- збереженню відносної макрофінансової стабільності в умовах реалізації політики, спрямованої на розширення внутрішнього попиту, а також диверсифікації ринків збуту продукції українських виробників;
- збереженню високого рівня ділової активності бізнесу в умовах поліпшення очікувань та рівня сприйняття українських реформ у світі;
- зниження інвестиційних ризиків на тлі відносної макрофінансової стабілізації та продовження процесів реформування економіки.

Як показують дослідження, спад тіньової активності, який можемо спостерігати протягом останніх років, відбувався на тлі помірної зростання виробництва, збереження курсової стабільності і помірних темпів інфляції. Знизити рівень тіньової економіки вдалося завдяки поліпшенню очікувань бізнесу і населення, а також ослабленню інвестиційних ризиків.

Окрім того, для подолання тіньової економіки в Україні експертами пропонується здійснити

таке: законодавчо затвердити функції державних структур; розробити державну програму, спрямовану на виявлення і ліквідацію корупції; підвищити покарання за фінансово-економічні шахрайства та забезпечити особисту відповідальність адміністрації державних і недержавних підприємств за незаконне, нецільове й неефективне використання коштів; розробити податкову систему так, щоб вона сприяла розвитку стабільної інвестиційної політики, забезпечити страхування інвестиційних ресурсів і надання державних гарантій; підвищити рівень роботи правоохоронних і судових органів тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шутаєва О.О. Глобальний характер та сучасні особливості розвитку тіньової економіки. *Культура народів Причорномор'я*. 2014. № 277. С. 80–84.
2. Бурбело О.А., Калашников М.М. Детінізація економіки: організаційно-правові проблеми : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2008. 191 с.
3. Корягина Т. Теневая экономика в СССР. *Вопросы экономики*. 1990. № 3. С. 110–120.
4. Осипенко О. Теневая экономика: попытка политико-экономического анализа. *Экономические науки*. 1989. № 8. С. 45–53.
5. Кормишкина Л.А., Лизина О.М. Теневая экономика: учебное пособие. Саранск : Мордов. ун-т, 2009. 136 с.
6. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL : <http://www.me.gov.ua> (дата звернення: 27.10.2018).
7. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології : монографія. Київ : Кондор, 2005. 613 с.
8. Кундицький О.О., Сенишин О.С. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та наслідки існування. *Modern Economics*. 2018. № 10(2018). С. 70–75.